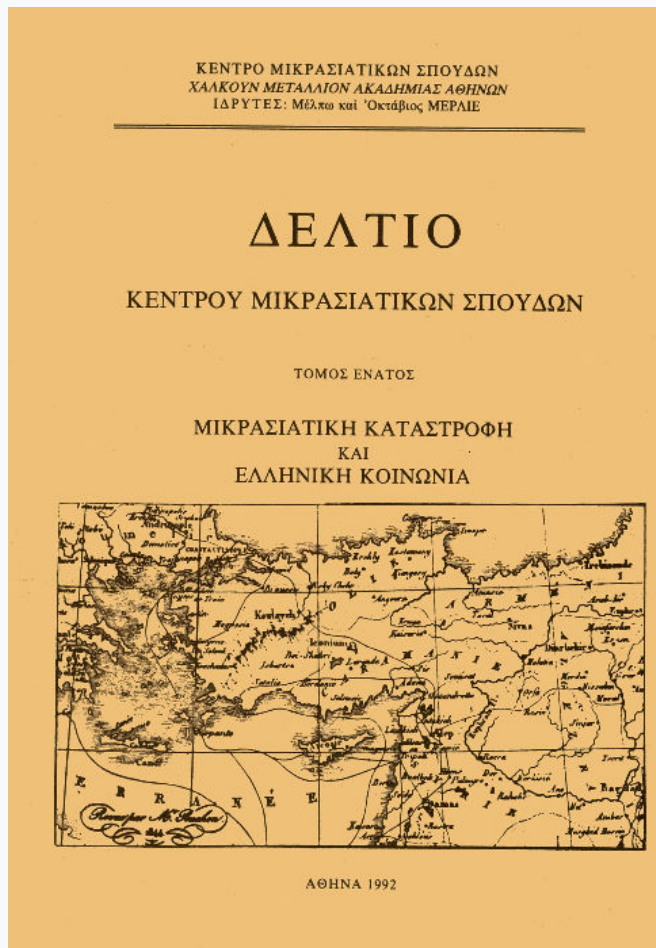

Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies

Vol 9 (1992)

The pontic identity of the third generation

Μαρία Βεργέτη

doi: [10.12681/deltiokms.131](https://doi.org/10.12681/deltiokms.131)

Copyright © 2015, Μαρία Βεργέτη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Βεργέτη Μ. (1992). The pontic identity of the third generation. *Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies*, 9, 79–96.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.131>

Η ΠΟΝΤΙΑΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΤΡΙΤΗΣ ΓΕΝΙΑΣ

Ώροθέτηση τῆς ποντιακῆς ταυτότητας

Στὴ δεκαετία τοῦ 1920 τὸ ἑλληνικὸ κράτος τῶν πέντε περίπου ἑκατομμυρίων κατοίκων ἀντιμετωπίζει πρόβλημα ἔνταξης στὴν κοινωνικὴ του δομὴ περισσότερων ἀπὸ 1.250.000 προσφύγων¹. Στὴν ἀπογραφὴ τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὸ 1928 ὁ ἀριθμὸς τῶν προσφύγων παρουσιάζεται κάπως μικρότερος², γιὰ παρατηρήθηκε ἰδιαίτερα ὑψηλὴ θνησιμότητα στὴ διάρκεια τῶν πρώτων μετὰ τὸν ἑκπατρισμὸ χρόνων³. Παράλληλα ἀρκετοὶ πρόσφυγες στὴν περίοδο 1922-1928 μετανάστευσαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα πρὸς ἄλλες χώρες, ὅπως ἡ Αἴγυπτος, ἡ Γαλλία καὶ οἱ Ἠνωμένες Πολιτείες. Ἐπιπλέον κάποιες ἀπὸ τὶς οἰκογένειες ἐκεῖνες εἶχαν κατορθώσει νὰ μεταφέρουν τμῆμα τῆς παρουσίας τους στὴν Ἑλλάδα καὶ δὲν κατοικοῦσαν σὲ συνοικισμοὺς προσφύγων, γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἀπογράφηκαν ὡς πρόσφυγες⁴. Οἱ πρόσφυγες ἀποτελοῦν πληθυσμοὺς μὲ ἑλληνικὴ ἔθνικὴ ταυτότητα, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν περίοδο 1912-1924 μεταναστεύουν ἐθελουσίως ἢ βιαίως ἀπὸ τὸν ἐκτὸς τῶν συνόρων τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους γεωγραφικὸ χῶρο καταγωγῆς τους καὶ δὲν τοὺς ἐπιτρέπεται πλέον νὰ ἐπιστρέψουν μαζικὰ σ' αὐτόν.

Τὸ κράτος στὴν προσπάθειά του ν' ἀνταποκριθεῖ στὶς πρακτικὲς ἀπαιτήσεις ἀδυνατεῖ νὰ ἐγκαταστήσει τοὺς πρόσφυγες σύμφωνα μὲ τὸν τόπο καταγωγῆς τους, παρὰ τὴν ἀρχικὴ του πρόθεση καὶ προγραμματισμό⁵. Τὸ ἀποτέ-

1. Ὁ ἀριθμὸς τῶν προσφύγων ποὺ καταφεύγει στὴν ἑλληνικὴ ἐπικράτεια κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1920 ὑπολογίζεται μετὰξὺ 1.250.000 καὶ 1.400.000 ἀτόμων. Βλ. Renée Hirschon, *Heirs of the Greek Catastrophe: The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus*, Ὁξφόρδη 1989, σ. 37.

2. Παρουσιάζεται ὁ ἀριθμὸς τῶν 1.221.849 προσφύγων.

3. Τὴν περίοδο 1923 μὲ 1925 ἀντιστοιχοῦσαν τρεῖς θάνατοι πρὸς μία γέννηση. Σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν τὸ 1926, σὲ ὀρισμένες περιοχὲς τῆς χώρας τὸ 20% τῶν προσφύγων πέθανε τὸν πρώτο χρόνο. Βλ. Renée Hirschon, ὁ.π., σ. 37.

4. Πληροφορία ποὺ ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ ἔρευνα τῆς γράφουσας γιὰ τὸν ποντιακὸ ἑλληνισμό τῆς περιοχῆς Ἀθήνας-Πειραιᾶ, ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε τὸ 1989.

5. Βλ. Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact Upon Greece*, Ἀθήνα 1962, σσ. 107-108.

λεσμα είναι ή άνυπαρξία, εκτός από λίγες εξαιρέσεις, νέου κοινού γεωγραφικού χώρου άναφοράς, όπου θα μπορούσαν να μετεξελιχθούν τὰ διακριτικά τοπικά πολιτισμικά πρότυπα χωρίς την παρέμβαση διαδικασιών άφομοίωσης από την περιβάλλουσα κοινωνία. Παρουσιάζεται επομένως ή ιδιαιτερότητα να υπάρχουν στον έλλαδικό χώρο ομάδες με έλληνική έθνική ταυτότητα που χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερα τοπικά πολιτισμικά πρότυπα, χωρίς όμως να έχουν συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο άναφοράς. 'Η συλλογική ταυτότητα που διακρίνει αυτούς τους έλληνικούς πληθυσμούς δεν είναι έθνική ή έθνοτική, γιατί ή ομάδα άποτελεί τμήμα ευρύτερου έθνους και δεν είναι άπλά τοπική, γιατί έχει χαθεί ό γεωγραφικός χώρος άναφοράς.

Δημιουργείται λοιπόν μιá σειρά από έρωτήματα που άφορούν στις αιτίες και συνθήκες διαμόρφωσης και μετεξέλιξης αυτής τής ιδιαίτερης συλλογικής ταυτότητας στον έλλαδικό χώρο κατά τó χρονικό διάστημα που άκολουθεί τή μετανάστευση, τó περιεχόμενο της, την πορεία εξέλιξής της στα τελευταία έβδομήντα χρόνια, τους παράγοντες δημιουργίας και ίσχυροποίησης της στις νεότερες γενιές που έχουν γεννηθεί στο έλληνικό κράτος και τή σχέση της με την ευρύτερη έθνική ταυτότητα. 'Η προσπάθεια να δοθεί άπάντηση στα παραπάνω έρωτήματα, παρουσιάζει ενδιαφέρον, γιατί δεν έχουν πραγματοποιηθεί παρόμοιες μελέτες. 'Υπάρχει ένας περιορισμένος αριθμός έργων γύρω από τις διαδικασίες άφομοίωσης και την κοινωνική κινητικότητα των πληθυσμών που κατάγονται από τις πατρίδες του έλληνισμού τής 'Ανατολής, αλλά δεν έχουν μελετηθεί θέματα διαμόρφωσης και μετεξέλιξης τής έθνοεθνικής ιδιαιτερότητας που συνιστά τή συλλογική ταυτότητα αυτών των πληθυσμών. Ειδικότερα υπάρχουν μελέτες για την έπιρροή των έλληνικών προσφυγικών πληθυσμών στον έλλαδικό χώρο σε επίπεδο έθνολογικό, οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό, αλλά για τήν επίδραση τής έλλαδικής κοινωνίας στη διαμόρφωση τής ιδιαίτερης συλλογικής ταυτότητάς τους οι γνώσεις μας είναι πολύ περιορισμένες. Λίγα μόνο στοιχεία για τó ζήτημα περιέχονται στη διατριβή τής Renée Hirschon, που άναφέρεται στην κοινωνική ζωή των Μικρασιατικών προσφύγων στον Πειραιά⁶.

Στην κατηγορία των παραπάνω ομάδων άνήκει και ό ποντιακός έλληνισμός, ό όποιος μετανάστευσε βίαια από τόν ιστορικό Πόντο στο έλληνικό κράτος κατά τήν περίοδο 1918-1924. 'Η μετανάστευση μέσω των πρώην σοβιετικών παραλίων τής Μαύρης Θάλασσας συνεχίστηκε μέχρι τὰ τέλη τής δεκαετίας του '20.

Στό κείμενο που άκολουθεί παρουσιάζονται λίγα δημογραφικά και ιστορικά στοιχεία για τόν ποντιακό έλληνισμό και γίνεται μιá άναφορά στις αιτίες και συνθήκες διαμόρφωσης και εξέλιξης τής ποντιακής ταυτότητας

6. Βλ. Renée Hirschon, ό.π. 'Επίσης όρισμένα στοιχεία, αλλά και μιá σειρά έρωτημάτων για θέματα ταυτότητας παρουσιάζεται από τήν 'Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος κ.ά., «Λαογραφία και προφορική ιστορία», 'Εντευκτήριο, 8 (Όκτώβριος 1989), σσ. 39-57.

στον έλλαδικό χώρο τα τελευταία εβδομήντα χρόνια. Το κείμενο επικεντρώνεται κυρίως στην παρουσίαση της ποντιακής ταυτότητας, όπως αυτή εκφράζεται σήμερα από την τρίτη γενιά. Οι πληροφορίες προέρχονται από εμπειρική έρευνα που πραγματοποιήσα για τη συγγραφη διαδακτορικη διατριβης. Το έρευνητικό υλικό άντλήθηκε από την περιοχή της πρωτεύουσας. Η έπιλογή της όφείλεται στο ότι ή μελέτη των μηχανισμών διατήρησης της ταυτότητας μέσα από συνεχείς έπι δεκαετίες άναπροσαρμογές παρουσιάζει περισσότερο ένδιαφέρων στον πιο εύνοικό χώρο για τις διαδικασίες άφομοίωσης. Άπό τις μεγάλες πόλεις όπου έγκαταστάθηκαν Έλληνες του Πόντου ή περιοχή Άθήνας-Πειραιά είναι ό χώρος στον όποιο λειτουργούν άποτελεσματικότερα οι διαδικασίες άφομοίωσης, γιατί τό ποσοστό ποντιακού πληθυσμού είναι μικρότερο και πιο διασπαρμένο σε έπιμέρους δήμους και κοινότητες άπ' ό,τι στις πόλεις της Βόρειας Ελλάδας. Έπιπλέον ή Άθήνα είναι ό χώρος που συγκεντρώνει τις περισσότερες κατηγορίες του πληθυσμού, όπως άτομα που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν σε άμειγώς ποντιακά χωριά της βόρειας Ελλάδας και μετανάστευσαν στην πρωτεύουσα κατά τη μεταπολεμική περίοδο, καθώς και την πλειονότητα των Ποντίων μεταναστών από τη Σοβιετική Ένωση της περιόδου 1965-1987, οι όποιοι προτίμησαν να έγκατασταθούν στην πρωτεύουσα, όπου οι δυνατότητες εύρεσης έργασίας είναι μεγαλύτερες.

Πραγματοποιήθηκαν 92 συνεντεύξεις, από τις όποιες 17 με άτομα πρώτης γενιάς από τό Μικρασιατικό Πόντο, 21 με άτομα δεύτερης γενιάς, 21 με άτομα τρίτης γενιάς και 33 με άτομα πρώτης γενιάς από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Στην έρευνα χρησιμοποιήθηκε ή βιογραφική προσέγγιση, ή όποια κρίνεται ως ή καταλληλότερη για την άνάλυση του περιεχομένου των συνεντεύξεων και την παρουσίαση των συμπερασμάτων με βάση την κοινή έμπειρία σε θέματα ταυτότητας. Άπό αυτές άντλήθηκαν κυρίως τα συμπεράσματα που παρουσιάζονται, αλλά χρησιμοποιήθηκαν και άλλες μέθοδοι, όπως συμμετοχική παρατήρηση κατά την περίοδο 1986-1992, συνεντεύξεις με εκπροσώπους κρατικών φορέων για τη συλλογή πληροφοριών σχετικά με τις συνθήκες άποκατάστασης άστών και άγροτών Ποντίων προσφύγων και έμπειρική έρευνα σε έπίπεδο ποντιακών συλλόγων στην περιοχή του πολεοδομικού συγκροτήματος της πρωτεύουσας.

Ίστορικά στοιχεία για τον Ποντιακό Έλληνισμό

Πριν από την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, σύμφωνα με την έκθεση Άργυροπούλου του Έπουργείου Έξωτερικών ό ελληνικός

7. Βλ. Μαρία Βεργέτη, «Έθνοτοπική ταυτότητα: Η περίπτωση των Έλλήνων του Πόντου», Άθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Έπιστημών, 1993.

πληθυσμός στον Πόντο ήταν 700.000. «Όπως αναφέρει ο Γ. Βαλαβάνης, «Ο αριθμός ούτος είχε αναγνωρισθῆ ἐπισήμως ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως Κιαιμήλ πασσά κατὰ τὸ 1912, ὅτε κατόπιν ἐπελθούσης συμφωνίας μετὰ τῶν Πατριαρχείων ὠρίσθη ὁ ἀριθμὸς τῶν βουλευτικῶν ἐδρῶν τοῦ Πόντου ἐν πρωτοκόλλῳ εἰς ἑπτὰ. Ἦτοι εἰς βουλευτῆς ἐπὶ 100.000 κατοίκων.»⁸ Τὰ θύματα τῶν διωγμῶν τῶν Νεοτούρκων ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τοῦ Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου τὸ 1914 μέχρι τὸ Μάρτιο τοῦ 1924 ὑπολογίζονται σὲ 353.000 ἄτομα⁹. Ὅσοι κατορθώνουν νὰ ἐπιβιώσουν ἀκολουθοῦν τὸ δρόμο τῆς διασπορᾶς μὲ κύρια κατεύθυνση τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν πρῶν Σοβιετικὴ Ἑνωσι, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἀμερικὴ, τὴν ὑπόλοιπὴ Εὐρώπη καὶ τὴν Περσία (Ἰράν). Ἀπ' ὄσους ἔρχονται μὲσω Συρίας στὴν Ἑλλάδα, κάποιοι σταματοῦν καὶ ἐγκαθίστανται στὴν Κύπρο. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ κατανομὴ κατὰ χώρα ἐγκατάστασης τῶν 566 οἰκογενειῶν ἀπὸ τὸ Σταυρὶ τοῦ Πόντου, τὴν ὁποία παρουσιάζει ὁ Δ. Παπαδόπουλος: 359 ἐγκαθίστανται στὴ Μακεδονία, 102 στὴν ὑπόλοιπὴ Ἑλλάδα, 100 στὴ Ρωσία, 3 στὴν Περσία καὶ 2 στὴν Ἀμερικὴ¹⁰.

Τὸ σύνολο ὄσων μεταναστεύουν ἀπὸ τὸν Πόντο στὸν Καύκασο καὶ τὴν ὑπόλοιπὴ Ρωσία σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῶν διωγμῶν ὑπολογίζεται σὲ 150.000¹¹ -250.000¹². Ὁ πληθυσμὸς αὐτὸς προστίθεται στὸν ἤδη ὑπάρχοντα ἐκεῖ ποντιακὸ πληθυσμὸ, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ 1918 ὁ πληθυσμὸς τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου στὴν πρῶν Σοβιετικὴ Ἑνωσι νὰ ἀνέρχεται σὲ 700.000 σύμφωνα μὲ τὸν Μ. Αἰλιανό¹³, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει τὸ 1921 τὴν πληθυσμιακὴ καὶ ἐδαφικὴ κατανομὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ. Στὸ χάρτη τῆς διασπορᾶς τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου παρουσιάζονται καὶ οἱ μεταγενέστερες μετακινήσεις ἀπὸ τὶς δημοκρατίες τῆς Γεωργίας, Ρωσίας καὶ Οὐκρανίας πρὸς τὶς δημοκρατίες τοῦ Οὐζμπεκιστάν, Καζαχστάν καὶ Κιργισίας, οἱ ὁποῖες πραγματοποιοῦνται στὴ δεκαετία τοῦ '40.

Τὸ πρῶτο κύμα μαζικῆς μετανάστευσης ἀπὸ τὴν πρῶν Σοβιετικὴ Ἑνωσι πρὸς τὴν Ἑλλάδα παρατηρεῖται ἀπὸ τὸ 1918 μέχρι τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '20, καὶ κυρίως ἀπὸ τὸ 1921 μέχρι τὸ 1923¹⁴. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς πρόσφυγες τοῦ Μικρασιατικοῦ Πόντου ποὺ ἔχουν καταφύγει στὴν πρῶν Σοβιετικὴ Ἑνωσι λόγω τῶν διωγμῶν τῆς περιόδου 1914-1924, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ Πόντιους μόνιμα ἐγκατεστημένους στὶς περιοχὲς τῆς Ὑπερκαυκασίας (ση-

8. Γεώργιος Κ. Βαλαβάνης, *Σύγχρονος γενικὴ ἱστορία τοῦ Πόντου*, 2η ἐκδ., Θεσσαλονίκη 1986, σ. 15.

9. Γεώργιος Κ. Βαλαβάνης, ὁ.π., σ. 24.

10. Βλ. Anthony A. M. Bryer, *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Λονδίνο 1980, σσ. 189-190.

11. Γεώργιος Κ. Βαλαβάνης, ὁ.π., σσ. 12-13.

12. Ἰσ. Ν. Λαυρεντίδης, «Ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐγκατάστασις τῶν ἐκ Πόντου Ἑλλήνων: Α'. Νομὸς Σερρών», *Ἀρχεῖον Πόντου*, τ. 29 (1968-1969), σ. 342.

13. Μιχ. Χρ. Αἰλιανός, *Τὸ ἔργον τῆς Ἑλληνικῆς Περιθάλψεως*, Ἀθήνα 1921, σ. 88.

14. Σύμφωνα μὲ πληροφορίες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἔρευνα ποὺ ἀνέφερα.

μερινές δημοκρατίες της Γεωργίας, Ἀρμενίας καὶ Ἀζερμπαϊτζάν), τῆς Οὐκρανίας καὶ τῆς Ρωσίας, πού καταφεύγουν στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ὅπως ἡ Ὀκτωβριανὴ ἐπανάσταση τοῦ 1917, ἡ ἔθνικιστικὴ πολιτικὴ πού ἀσκεῖται ἀπὸ τοὺς μενσεβίκους στὴ Γεωργία¹⁵, ἡ προέλαση τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ στὸν Καυκάσο τὸ 1918¹⁶, ἡ βία, τὴν ὁποία ἡ ἄρμενικὴ κυβέρνησις ἀσκεῖ στὴ στρατολόγησή τους¹⁷ καὶ ἡ ἀποτυχημένη ἐκστρατεία τῆς Ἀντάντ στὴν Οὐκρανία ἐναντίον τῶν μπολσεβικῶν στρατευμάτων τὸ 1919¹⁸. Τὰ μεταναστευτικὰ κύματα Ποντίων ἀπὸ τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση πρὸς τὴν Ἑλλάδα συνεχίζονται καὶ μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ '20. Τὰ μεγαλύτερα παρατηροῦνται τὸ 1939, κατὰ τὴν περίοδο 1965-1967 καὶ ἀπὸ τὸ 1988 μέχρι σήμερα.

Σύμφωνα μὲ τὴν πληθυσμιακὴ ἀπογραφὴ τοῦ 1928, ἡ ὁποία παρουσιάζε-ται στὴ Στατιστικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Ἑλλάδας τοῦ 1930, ὁ ἀριθμὸς τῶν Ποντίων προσφύγων ἀνέρχεται σὲ 182.169. Σ' αὐτὸν πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν 47.091 προσφύγων πού δηλώνουν τόπο καταγωγῆς τὸν Καυκάσο. Οἱ Καυκάσιοι εἶναι Ἕλληνες ποντιακῆς καταγωγῆς, οἱ ὁποῖοι εἶχαν μεταναστεύσει οἱ ἴδιοι ἢ οἱ πρόγονοί τους στὸν Καυκάσο καὶ εἶχαν μόνιμη ἢ προσωρινὴ ἐγκατάσταση στὴν περιοχὴ. Τὸ ὅτι οἱ πρόσφυγες ἀπὸ τὸν Καυκάσο εἶναι Πόντιοι τεκμηριώνεται καὶ ἀπὸ τὴ σημαντικὴ μελέτη τῶν Μ. Μαραβελάκη καὶ Α. Βακαλόπουλου γιὰ τὶς προσφυγικὲς ἐγκαταστάσεις τῆς περιοχῆς Θεσσαλονίκης¹⁹, ὅπου παρουσιάζεται διεξοδικὴ καταγραφή τοῦ χώρου καὶ τῶν προσφυγικῶν οἰκισμῶν γύρω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ. Σ' αὐτὴ τὴ μελέτη οἱ 554 οἰκογένειες πού χαρακτηρίζονται «οἰκογένειαι ἐκ Καυκάσου» ἀπὸ τὴ Στατιστικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Ἐποικισμοῦ μιλοῦν τὴν ποντιακὴ

15. Αὐτὸ ἀφορᾷ σὲ σημαντικὸ τμῆμα τοῦ ἑλληνοποντιακοῦ πληθυσμοῦ τῆς Τσαλκάς, περιοχῆς τῆς ὄρεινῆς Γεωργίας. (Θ. Κεσιδῆς, «Ἡ ἑδαφικὴ διάταξις τῶν Ἑλλήνων τῆς ΕΣΣΔ», *Νέοι Καιροί: Σοβιετικὸ Πολιτικὸ Περιοδικό*, 3 (Μάρτης 1989), σ. 38).

16. Ἡ προσάρτηση τῆς περιοχῆς τοῦ Κάρς στὴν τουρκικὴ ἐπικράτεια πραγματοποιεῖται τὸ 1918. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς περιοχῆς βλ. Χρῆστος Σαμουηλίδης, *Τὸ χρονικὸ τοῦ Κάρς*, Ἀθήνα Χ.Χ.

17. Γαβριὴλ Καραπατάκης, «Ὑπόμνημα περὶ τῶν Καυκασίων μεταναστῶν καὶ τῶν προσφύγων τοῦ Πόντου», *Ποντιακὴ Ἔστια*, 3 (Μάιος-Ἰούνιος 1975), σ. 29.

18. Ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδας μὲ 23.000 στρατιῶτες στὴν ἀποτυχημένη ἀντιμπολσεβικικὴ ἐκστρατεία τῆς Ἀντάντ (Ἰανουάριος-Μάιος 1919) ἔχει καταστροφικὲς συνέπειες γιὰ τὶς ἑλληνικὲς κοινότητες, καθὼς χιλιάδες Ἕλληνες ἐγκαταλείπουν πανικόβλητοι τὰ σπίτια τους ἀκολουθώντας τὴν ὑποχώρησις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Γιὰ τὶς συνέπειες τῆς ἐκστρατείας στὶς ἑλληνοποντιακὲς κοινότητες τῆς περιοχῆς, βλ. Ἀλέξης Ἀλεξανδρῆς, «Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου 1918-1922: Ἑλληνικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ καὶ τουρκικὴ ἀντίδρασις», σὺν Θάνας Βερέμης - Ὀδυσσεὺς Δημητρακόπουλος (ἐπιμ.), *Μελετήματα γύρω ἀπὸ τὸν Βενιζέλο καὶ τὴν ἐποχὴ του*, Ἀθήνα 1980, σσ. 440-441, καὶ Γεώργιος Η. Σακκάς, *Ἡ Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων τῆς Τριπόλεως τοῦ Πόντου*, 2η ἐκδ., Ἀθήνα 1979, σ. 218.

19. Μ. Μαραβελάκη καὶ Α. Βακαλόπουλος, *Αἱ προσφυγικαὶ ἐγκαταστάσεις ἐν τῇ περιοχῇ Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονικὴ 1955.

διάλεκτο, έχουν ποντιακά ήθη και έθιμα και τὰ μέλη τους έχουν γεννηθεί στο Μικρασιατικό Πόντο ή είναι ποντιακής καταγωγής. Έπομένως αν στον αριθμό τών Ποντίων προσφύγων προστεθεί ο αριθμός τών προσφύγων από τόν Καύκασο, τó σύνολο άνέρχεται σέ 229.260 άτομα, δηλαδή ποσοστό 18,76% επί του όλικού αριθμού τών προσφύγων. Έπιπλέον, όπως αναφέρει ο Ι. Λαυρεντίδης, σημαντικός αριθμός Ποντίων από τόν Καύκασο στην απογραφή του 1928 παρουσιάζεται ως αριθμός προσφύγων από τή Μικρά Άσία και τή Θράκη. Παραδείγματος χάρη, Πόντιοι πρόσφυγες, οί οποίοι μεταναστεύουν από τόν Καύκασο στην Έλλάδα τó 1919-1920, προωθούνται στην Άνατολική Θράκη και επιστρέφουν στην έλληνική επικράτεια μετά τή Μικρασιατική Κατατροφή, καταγράφονται σάν πρόσφυγες από τή Θράκη²⁰. Για νά συνοψίσουμε, ο παρουσιάζόμενος σέ συγκεκριμένες πηγές²¹ αριθμός τών 400.000 Ποντίων προσφύγων που ήρθαν στην Έλλάδα από τó Μικρασιατικό Πόντο και από τή Σοβιετική Ένωση στή δεκαετία του '20 δέν μπορεί νά θεωρηθεί υπερβολικός, κυρίως λόγω του μεγάλου ποσοστού θνησιμότητας τών προσφύγων στα χρόνια που άκολουθούν τόν έκπατρισμό.

Ο έλληνισμός του Πόντου, ως πληθυσμός άγροτικός στο μεγαλύτερο ποσοστό του, άποκαθίσταται κυρίως άγροτικά²². Οί περισσότεροι εγκαθίστανται στή Βόρεια Έλλάδα, με μεγαλύτερη πληθυσμιακή συγκέντρωση στις περιοχές Μακεδονίας και Θράκης²³. Άστική άποκατάσταση πραγματοποιείται στή Θεσσαλονίκη²⁴, στην Άθήνα και τόν Πειραιά²⁵, στην Καβάλα, τή Δράμα, τó Κιλκίς, τήν Κοζάνη και άλλού.

20. Βλ. Ίσ. Ν. Λαυρεντίδης, δ.π., σ. 344.

21. Βλ. Χρήστος Σαμουηλίδης, *Ίστορία του ποντιακού έλληνισμού*, Άθήνα χ.χ., σ. 272. Έπίσης Όδ. Λαμφίδης, «Οί εκ του Πόντου Έλληνες κατά τήν πενηκονταετία 1922-1972», *Άρχειον Πόντου*, τ. 32 (1973-1974), σσ. 16-17. Οί πηγές αυτές αναφέρουν τόν άριθμό τών 400.000 μόνο για τούς πρόσφυγες από τó Μικρασιατικό Πόντο.

22. Στο περιοδικό *Άρχειον Πόντου* παρουσιάζονται εργασίες για τούς τόπους εγκατάστασης τών Έλλήνων του Πόντου, στις όποιες περιλαμβάνονται οί ακόλουθες: α) Δίκαιος Β. Βαγιακάκος, «Έγκατάστασις Ποντίων εις Λακωνίαν», δ.π., τ. 29 (1968-1969), σσ. 422-430, β) Άλέξανδρος Μ. Κοντοειδής, «Έγκαταστάσεις Ποντίων προσφύγων στην Αιτωλοακαρνανία και ιδιαίτερα στην Παραχελωνίδα», δ.π., τ. 36 (1980), σσ. 253-255, γ) Ίσ. Ν. Λαυρεντίδης, «Ή εν Έλλάδι εγκατάστασις, δ.π., τ. 29 (1968-1969), σσ. 341-382 και δ) Παύλος Χαρ. Τσακνιδής, «Ή εν Έλλάδι εγκατάστασις τών εκ Πόντου Έλλήνων. Β' Νομός Κοζάνης», δ.π., τ. 32 (1973-1974), σσ. 337-349.

23. Παραδείγματος χάρη, στο νομό Κοζάνης ή ποσοστιαία άναλογία του προσφυγικού πρós τόν όλικό πληθυσμό είναι 45%. Άπό τούς πρόσφυγες τó 70% είναι Πόντιοι, βλ. Παύλος Χαρ. Τσακνιδής, δ.π., σ. 339. Έπίσης στο νομό Σερρών τó 48% είναι πρόσφυγες και από αυτούς τó 1/3 Ποντοκαυκάσιοι, βλ. Ίσ. Ν. Λαυρεντίδης, δ.π., σ. 381. Στο νομό Δράμας δημιουργούνται πολλά ποντιακά χωριά, βλ. Γεώργιος Κ. Βαλαβάνης, δ.π., σ. 299. Οί περιοχές τής Μακεδονίας που συνορεύουν με τή Βουλγαρία γεμίζουν από ποντιακά χωριά λόγω τής όμοιότητας του κλίματος και του έδάφους με τόν Πόντο, βλ. Γεώργιος Κ. Βαλαβάνης, δ.π., σ. 300.

24. Στην πόλη τής Θεσσαλονίκης εγκαθίσταται 30.000 άστοι Πόντιοι, βλ. *Άρχειον Πόντου*, τ. 3 (1931), σσ. 236-237.

Τὸ ὕψος του πληθυσμοῦ τῶν Ποντίων μεταναστῶν ἀπὸ τὴν πρῶν Σοβιετικὴ Ἐνωση, οἱ ὅποιοι ἐγκαθίστανται στὸ ἑλληνικὸ κράτος μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1920, εἶναι δύσκολο νὰ ὑπολογιστεῖ. Γιὰ τοὺς Ἑλληνας τοῦ Πόντου ποὺ ἔρχονται τὸ 1939, τὰ στοιχεῖα εἶναι ἐπίσης ἐλάχιστα. Σύμφωνα με τὸν Α. Ζαπάντη 20.000 περίπου Ἑλληνίδες καὶ παιδιά μεταναστεύουν ἀπὸ τὴν πρῶν Σοβιετικὴ Ἐνωση στὴν Ἑλλάδα τὸ 1938²⁶. Δὲν ἀναφέρεται πόσα ἀπὸ τὰ ἄτομα αὐτὰ εἶναι Πόντιοι. Οἱ μετανάστες ἀπὸ τὶς κεντροασιατικὲς μουσουλμανικὲς δημοκρατίες τῆς περιόδου 1965-1988 ὑπολογίζονται σὲ 30.000²⁷. Τὸ 1988 ἐγκαθίστανται στὴν Ἑλλάδα 1.365 Πόντιοι ἀπὸ τὴν πρῶν Σοβιετικὴ Ἐνωση. Τὸ 1989 ὁ ἀριθμὸς τους ἀνέρχεται σὲ 6.791, τὸ 1990 σὲ 13.863, τὸ 1991 σὲ 11.420 καὶ τὸ 1992 σὲ 8.563 ἄτομα²⁸.

Ἡ ποντιακὴ ταυτότητα τῆς τρίτης γενιάς

Ἡ συλλογικὴ ταυτότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ στὸν Πόντο ἦταν φυσικὰ ἑλληνικὴ. Τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τὴν εὐνοοῦσε. Τὸ 19^ο αἰῶνα καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 20^{οῦ} ἐπικρατοῦσε τὸ αἶτημα γιὰ ἔθνικὴ ὀλοκλήρωση, δηλαδὴ γιὰ ἐνσωμάτωση στὸ ἔθνικὸ κράτος τοῦ συνόλου τοῦ ἐδάφους ἐπάνω στὸ ὁποῖο κατοικοῦσαν συμπαγεῖς ὁμοεθνεῖς πληθυσμοί. Στὴν περίπτωσι τῆς Ἑλλάδας ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία ἐκφράστηκε ἀπὸ τὴ «Μεγάλῃ Ἰδέᾳ». Ἡ ἔθνικὴ ταυτότητα ὡς παράγοντας ταύτισης καὶ κοινῆς δράσεως ἀποτελοῦσε στοιχεῖο σημαντικότερο ἀπὸ τὴν τοπικὴ. Ἰσχυρὴ ἔθνικὴ ταυτότητα ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ὑλοποίηση τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας, ποὺ ἀποτελοῦσε τὴ μεγάλῃ συνεκτικὴ δύναμη τοῦ ἑλλαδικοῦ καὶ ἐξεωελλαδικοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς ἐποχῆς. Ἀκόμη καὶ οἱ προσπάθειες δημιουργίας τῆς Δημοκρατίας τοῦ Πόντου, ἐνὸς δηλαδὴ ξεχωριστοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, δὲν ἀντιστρατεύονταν στὸ αἶτημα γιὰ ἔθνικὴ ὀλοκλήρωση τοῦ νεοσύστατου ἑλληνικοῦ κράτους, ἀλλὰ προέκυπταν ὡς ἡ μόνη δυνατὴ λύση λόγω τῆς γεωγραφικῆς ἀπομόνωσης τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ἀπροθυμίας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους γιὰ στρατιωτικὴ ἐπέμβαση στὴν περιοχὴ.

Ὁ ἰδιαιτερός πολιτισμὸς τῶν Ποντίων βιώνταν ὡς ἑλληνικὸς καὶ ὀριοθετοῦσε κοινωνικὰ τὴν ταυτότητα, διαφοροποιώντας καὶ ἀντιδιαστέλλοντας τοὺς Ἑλληνας τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὸν περιβάλλοντα ἄλλοεθνὴ κοινωνικὸ

25. Στὴν Ἀθήνα καὶ τὸν Πειραιᾶ ἐγκαθίστανται 35.000 ἄστοι Πόντιοι, βλ. Γεώργιος Κ. Βαλαβάνης, ὁ.π., σ. 300.

26. Βλ. Ἀνδρέας Η. Ζαπάντης, *Ἑλληνο-σοβιετικὲς σχέσεις 1917-1941*, (μτφρ. Ἄγγελος Σ. Βλάχος), Ἀθήνα 1989, σ. 341.

27. Ὁ ἀριθμὸς πρωτοπαρουσιάστηκε τὸ 1988 ἀπὸ ἐκπροσώπους συλλόγων Ποντίων ἀπὸ τὴν πρῶν Σοβιετικὴ Ἐνωση, τῆς περιοχῆς Ἀθήνας-Πειραιᾶ.

28. Στοιχεῖα τοῦ ἔθνικοῦ Ἰδρύματος Ὑποδοχῆς καὶ Ἀποκατάστασης Παλινοστούτων Ὀμογενῶν Ἑλλήνων.

χώρο με τη θρησκεία, τη γλώσσα (στις περισσότερες περιοχές) και γενικότερα με τον τρόπο ζωής. Η λειτουργία της παράδοσης ήταν διπλή: και τον ελληνικό πληθυσμό εμπόδιζε να κινηθεί προς άλλα κοινωνικά σύνολα, περιορίζοντας έτσι τις δυνατότητες αλληλεπίδρασης μόνο μεταξύ των Έλλήνων, και λειτουργούσε ως άνασχετικός παράγοντας στις προσπάθειες διείσδυσης άλλοεθνών. Μ' αυτό τον τρόπο ισχυροποιόταν ή κοινωνική συνοχή και συνακόλουθα ή ελληνική εθνική ταυτότητα.

Στόν έλλαδικό χώρο ό τόπος καταγωγής για τους Έλληνες από τον Πόντο λειτουργεί ως στοιχείο αὐτοαναγνώρισης και έτεροαναγνώρισης, χορηγεί ταυτότητα. Ταυτόχρονα αναπτύσσεται στο κάθε μέλος της κοινωνικής ομάδας ή συνείδηση ότι ή ατομική του ταυτότητα διαμορφώνεται από το κοινό παρελθόν της ζωής στον Πόντο, τις συνθήκες βίαιης μετανάστευσης και έγκατάστασης και από τα ιδιαίτερα προβλήματα ένταξης στην έλλαδική κοινωνία. Τα διακριτικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν την ομάδα από το υπόλοιπο έθνος αποτελούν έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες κοινωνικής συνοχής, που εκδηλώνεται με την ύποστηριξη και άλληλεγγύη των μελών στην προσπάθεια για έπιτυχημένη συμβίωσή τους με τον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο.

Οί διαδικασίες ένταξης της πρώτης γενιάς στην έλλαδική κοινωνία παρυσιάζονται διαφορετικές στο οικονομικό, ιδεολογικό και πολιτισμικό επίπεδο. Στο οικονομικό ή πρώτη γενιά γνωρίζει σταθερή σταδιακή βελτίωση, παρόλο που αυτή τελικά έπιτυγχάνεται μετά από έπιπενες προσπάθειες πολλών ετών. Στο ιδεολογικό επίπεδο οί διαδικασίες ένταξης ύποστηρίζονται από την πανομοιότυπη παιδεία. Στόν Πόντο ή παιδεία του έλληνορθόδοξου πληθυσμού παρεχόταν με μεθόδους και προγράμματα που έκπορευονταν από το εθνικό κέντρο της Αθήνας²⁹. Η ύπαρξη κοινού συστήματος αξιών μέσω της εκπαίδευσης ένισχυσε αποτελεσματικά την προσπάθεια ένσωμάτωσης στην έλλαδική κοινωνία. Παράλληλα το ότι ή διδασκαλία των μαθημάτων στα σχολεία του Πόντου γινόταν στη νεοελληνική βοηθά όσους πρό-

29. Την εκπαίδευση στον Πόντο είχαν ανάλαβει στελέχη που εκπαιδευόνταν στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας κα' σε άνωτάτα ελληνικά ιδρύματα έξω από το μικρασιατικό Πόντο, όπως στις θεολογικές σχολές Χάλκης και Σταυρού Έεροσολύμων και στο Έθνικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το τελευταίο από την ίδρυσή του το 1837 έγινε ό βασικός φορέας διάδοσης της «Μεγάλης Ίδέας» στους ελληνικούς πληθυσμούς του έξωελλαδικού χώρου. Η άποστολή του, την όποία έπίτελεσε με άποτελεσματικότητα τρόπο, συνίστατο στην έξαγωγή εκπαιδευτικών στελεχών και στην εκπαίδευση των ήγετικών στοιχείων του άλύτρωτου και παροικιακού ελληνισμού. Τα εκπαιδευτικά αυτά στελέχη, έχοντας τον έλεγχο του εκπαιδευτικού συστήματος του ελληνισμού της Ανατολής, κατόρθωσαν εργαζόμενα συστηματικά για δεκαετίες να μεταδώσουν την ιδεολογία που έθετε τα θεμέλια της δημιουργίας κινημάτων με αίτημα την έλευθερία, αὐτοδιάθεση ή ένωση των ελληνικών πληθυσμών με το ελληνικό κράτος. Για το ρόλο του Έθνικού Πανεπιστημίου στις άρχές του αιώνα βλ. Πασγάλης Κιτρομηλίδης, «Το Έλληνικό Κράτος ως Έθνικό Κέντρο», στο Δ. Γ. Τσαούσης (έπιμ.), *Έλληνισμός - Έλληνικότητα: Ίδεολογικοί και Βιοματικοί Άξονες της Νεοελληνικής Κοινωνίας*, Αθήνα 1983, σσ. 152-153.

σφυγες είχαν παρακολουθήσει τουλάχιστον κάποια χρόνια πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στην έπικοινωνία με τους ντόπιους.

Στό πολιτισμικό επίπεδο ο ρυθμός ένταξης είναι εξαιρετικά βραδύς. Ένταξη στο επίπεδο αυτό σημαίνει άφομοίωση στοιχείων του τρόπου ζωής της περιβάλλουσας κοινωνίας, τα όποια θεωρούνται καθοριστικά για την υποστήριξη των σχετικών διαδικασιών, όπως παράδειγμα της χάρη ή ικανότητα έπικοινωνίας στη νεοελληνική γλώσσα. Είναι προφανές ότι, όταν πρόκειται για κοινωνική ομάδα με κάποια διακριτικά πολιτισμικά πρότυπα που προσπαθεί να ένταχθεί σε όμοιου κοινωνία με την όποια έχει σημαντικά πολιτισμικά στοιχεία κοινά, όπως τη θρησκεία, την οικογενειακή δομή κ.ά., ή ένταξη συνεπιφέρει άπρόβλεψη των ιδιαιτεροτήτων της έντασσόμενης κοινωνικής ομάδας, όχι όμως και άπώλεια της είδοποιού διαφοράς της. Η ένταξη μπορεί να έπιτευχθεί με σεβασμό στην πολιτισμική και ιστορική ιδιαιτερότητα της ομάδας, ή όποια άποτελεί άναπόσπαστο τμήμα της άτομικής ταυτότητας κάθε μέλους της. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ή προστάσια της ιδιαιτερότητας της ομάδας δέν διασφαλίζεται. Δημιουργούνται άμιγή και μικτά ποντιακά χωριά και ποντιακοί οικισμοί και γειτονίες στις μεγάλες πόλεις, αλλά παρουσιάζεται διασπορά τους σε όλο τον έλλαδικό χώρο. Άπό τά ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, ή χωροταξική διασπορά θίγει περισσότερο την ποντιακή διάλεκτο. Παράλληλα τό έλληνικό κράτος, πιστό για δεκαετίες στό έλληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας του 1930, δέν υποστηρίζει την ιστορική μνήμη των Έλλήνων του Πόντου, στοιχείο έπίσης άπαραίτητο για τη διατήρηση της ιδιαιτερότητάς τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι ή ιστορία του ποντιακού έλληνισμού άποτελεί για πρώτη φορά μέρος της ιστορίας της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης τό 1982.

Οί διαδικασίες ένταξης της πρώτης γενιάς σε οικονομικό, ιδεολογικό και πολιτισμικό επίπεδο άλληλοεπηρεάζονται όχι μόνο γιατί τά τρία επίπεδα συνδέονται μεταξύ τους, αλλά και γιατί ή προσφυγική ιδιότητα της ποντιακής ταυτότητας των άρχων του αιώνα καθορίζει την ταχύτητα του ρυθμού ένταξης. Τό ιστορικό πλαίσιο της έποχής χαρακτηρίζεται άπό τό δίχασμό μεταξύ γηγενών και προσφύγων. Η προσφυγική ιδιότητα της ποντιακής ταυτότητας άποτελεί άνασταλτικό στοιχείο στην προσπάθεια ένταξης, γιατί ό άδιάφορος μέχρι έθνικος κοινωνικός περίγυρος έμποδίζει τους Πόντιους νά εισδύσουν στις δουλειές και στις οικογένειες των ντόπιων. Η συμπεριφορά αυτή του κοινωνικού περιγυρου προκαλεί την ίσχυροποίηση της κοινωνικής συνοχής της ομάδας, ως άποτέλεσμα της άντιδιαστολής. Ταυτόχρονα όμως ή προσφυγική ιδιότητα όδηγεί τμήμα του πληθυσμού, του όποιου τό μέγεθος είναι άγνωστο, στην προσπάθεια νά άποβάλλει την ιδιαιτερότητά του με στόχο την πλήρη ταύτιση με τον κοινωνικό περίγυρο. Για τό τμήμα αυτό ή ποντιακή ταυτότητα συνδέεται με την προσφυγική ιδιότητα και ή κοινωνική άνοδος θεωρείται ότι προϋποθέτει την άπώλεια της. Είναι άγνωστο πόσα άπό τά άτομα αυτά άποφασίζουν άργότερα, όταν θά έχουν άπαλλαγεί άπό όσα τους διαφοροποιούσαν πολιτισμικά και παράλληλα θά

έχουν ξεπεράσει τὸ σύνδρομο τοῦ στερημένου πρόσφυγα, νὰ διατηρήσουν καὶ νὰ διαδώσουν στὴ νεότερη γενιὰ τὴν ἱστορικὴ τους μνήμη. Σύμφωνα μὲ τὶς ἀφηγήσεις ἀτόμων πρώτης γενιᾶς ποὺ παρουσίασαν αὐτὴ τὴν τάση, ἡ ἐπιστροφή τους ἀργότερα στὴν ἰδιαιτερότητα ὀφείλεται στὸ ὅτι ἡ τελευταία ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο στοιχεῖο τῆς ἀτομικῆς τους ταυτότητας. Ἡ ἀπάρνησή της τοὺς προκαλοῦσε δυσάρεστα συναισθήματα, γιατί σήμαινε ἀποδοκιμασία ἀφενὸς τῆς ἴδιας τῆς ὑπόστασής τους καὶ ἀφετέρου τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος «τῶν δικῶν τους ἀνθρώπων».

Παρὰ τὴν προσπάθεια γιὰ ἔνταξη τῆς πρώτης γενιᾶς μέσω τῆς ἀφομοίωσης πολιτισμικῶν στοιχείων τοῦ κοινωνικοῦ περιγύρου, ἡ ἰδιαιτερότητα δὲ χάνεται. Ἡ οἰκογένεια εἶναι ὁ καθοριστικὸς παράγοντας διατήρησης καὶ ἰσχυροποίησης τῆς ταυτότητας στὴ δεύτερη καὶ τρίτη γενιά, ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωση τῶν μικτῶν γάμων. Ἄλλοι παράγοντες εἶναι ἡ εὐρύτερη συγγένεια, τὸ κοινοτικὸ περιβάλλον στοὺς ποντιακοὺς χώρους καὶ ὁ ἔθνοτοπικὸς σύλλογος. Ἡ συλλογικὴ ταυτότητα τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο ἐκφράζει μιὰ κοινωνικοψυχολογικὴ αἴσθηση ταύτισης ποὺ πηγάζει ὄχι μόνο ἀπὸ τὸ κοινὸ παρελθόν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν ἰδιαιτεροτρόπο ἔνταξης καὶ σχέσης τῆς ομάδας σὲ ἐπίπεδο οἰκονομικὸ, πολιτισμικὸ καὶ ἰδεολογικὸ μὲ τὴν εὐρύτερη ἑλληνικὴ ἔθνικὴ ομάδα. Ἡ ταυτότητα ἀποτελεῖ δυναμικὸ φαινόμενο ποὺ ἀναπροσαρμόζεται συνεχῶς στὸ πλαίσιο τῆς σχέσης τῆς ομάδας μὲ τὸν κοινωνικὸ τῆς περίγυρο. Ἡ ἀναπροσαρμογὴ μπορεῖ νὰ ἀφορᾷ στὴ μετεξέλιξη τῶν πολιτισμικῶν προτύπων ἢ στὸν ἐπαναπροσδιορισμὸ τῶν κοινωνικῶν ὁρίων τῆς ομάδας ἢ καὶ στὰ δύο. Ἡ μετεξέλιξη τοῦ περιεχομένου τῆς συλλογικῆς ταυτότητας ὀφείλεται στὴν ἐπικράτηση διαφορετικῶν κριτηρίων σὲ διαφορετικὲς ἐποχές. Τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο καὶ ἡ κρατοῦσα ἰδεολογία ἀποτελοῦν σημαντικοὺς παράγοντες μετασχηματισμοῦ τῆς ταυτότητας.

Ἡ πρώτη σημαντικὴ ἀναπροσαρμογὴ τῆς ποντιακῆς ταυτότητας μέσω τοῦ ἐπαναπροσδιορισμοῦ τῶν κοινωνικῶν ὁρίων τῆς πραγματοποιεῖται στὴ δεκαετία τοῦ 1940. Ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος ὀριοθετεῖ μιὰ καινούργια ἐποχὴ, καθὼς ἡ κρατοῦσα ἰδεολογία τὸν καιρὸ τοῦ πολέμου καὶ τῆς γερμανικῆς κατοχῆς ἐκφράζει τάση συσπείρωσης ὄλου τοῦ ἔθνους. Μετὰ τὴν κατοχὴ τὴ διάσταση μεταξὺ ντόπιων καὶ προσφύγων διαδέχεται ἡ διάσταση μεταξὺ δεξιᾶς καὶ ἀριστερᾶς καὶ οἱ Πόντιοι πλαισιώνουν καὶ τὶς δύο παρατάξεις. Λόγω τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς δεκαετίας τοῦ 1940 παρουσιάζονται οἱ ἀκόλουθες καταστάσεις: Σύμφωνα μὲ τὴν πρώτη, τὰ παιδιά τῶν προσφύγων δὲν γνωρίζουν τραυματικὲς ἐμπειρίες παρόμοιες μ' αὐτὲς τῶν γονιῶν τους. Αὐτὸ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ σύνδρομο τοῦ στερημένου πρόσφυγα ὀδηγεῖ σὲ ἐκδήλωση τῆς ταυτότητας. Ὑπάρχουν ὁμως περιπτώσεις κατὰ τὶς ὁποῖες τὰ παιδιά βιώνουν τὴν προσφυγικὴ ιδιότητα τῆς ποντιακῆς ταυτότητας ἀκριβῶς λόγω τῶν ἀναταραχῶν ποὺ ἐπικρατοῦν στὴν περίοδο μετὰ τὴν κατοχὴ. Στὶς περιόδους ποὺ ζοῦν ὁ διχασμὸς μεταξὺ ἀριστερῶν καὶ δεξιῶν ἐνσωματώνει τὸ διχασμὸ μεταξὺ προσφύγων

και γηγενών. Οί γηγενείς τής αντίπαλης παράταξης θυμούνται άμέσως τόν παλιό διαχωρισμό, παρά τó ότι έχουν οί ίδιοι Πόντιους στις γραμμές τους. Σ' αυτές τις περιπτώσεις ó χαρακτηρισμός «αούτης» μπορεί νά άπειυθύνεται και πρós άτομο πού δέν έχει τήν ίκανότητα νά επικοινωνεί στά ποντιακά. Τώρα πιά έχει τήν έννοια τού διαφορετικού και κατώτερου, τού γόνου προσφύγων. 'Υπάρχουν επίσης περιπτώσεις μετατοπίσεων τού πληθυσμού ποντιακών χωριών σέ χωριά ντόπιων, όπου για πρώτη φορά ή δεύτερη γενιά βιώνει τήν προσφυγική ιδιότητα.

Οί έπιπτώσεις τών γεγονότων τής δεκαετίας τού 1940 έπηρεάζουν περισσότερο τήν ταυτότητα τής δεύτερης γενιάς παρά τής πρώτης, γιατί λόγω ήλικίας ή πλειονότητα τής δεύτερης βιώνει, στις δεκαετίες πού άκολουθούν τόν πόλεμο, τή σταδιακή άλλαγή τού κοινωνικού περίγυρου άπέναντί της. 'Η θειτική άλλαγή τής συμπεριφοράς τού κοινωνικού περίγυρου όφείλεται στόν κοινό άγώνα έναντίον τής γερμανικής εισβολής και κατοχής και στήν άνοδική κοινωνική κινητικότητα τού ποντιακού έλληνισμού, ή όποία τόν άποσυνδέει άπό τήν εικόνα τών στερημένων προσφύγων.

Για νά συνοψίσουμε, στη δεκαετία τού 1940 ó μετασχηματισμός τής ποντιακής ταυτότητας έγκειται στόν έπαναπροσδιορισμό τών κοινωνικών όρίων της. Δέν ύφίσταται πλέον ή προσφυγική ιδιότητα ώς στοιχείο τής ταυτότητας. Αυτό σημαίνει τήν έξοδο άπό τήν κατάσταση τής κοινωνικής περιθωριοποίησης, ή όποία δέν ύπήρξε μόνο οικονομική. Ταυτόχρονα όμως σημαίνει και τήν άρχη μιάς νέας κρίσης. Καθώς ή πολιτισμική και ιστορική ποντιακή ιδιαιτερότητα δέν προστατεύονται άπό τήν κρατική πολιτική, άρχίζει ή σταδιακή άπώλεια πολιτισμικών χαρακτηριστικών, π.χ. τής ποντιακής διαλέκτου, σέ χώρους με λίγο και διεσπαρμένο ποντιακό πληθυσμό, όπως τά άστικά κέντρα.

Στά τέλη τής δεκαετίας τού 1980 παρατηρείται νέα σημαντική άναπροσαρμογή τής ταυτότητας στήν τρίτη γενιά. 'Η γενιά αυτή διαμορφώνει μία ιδεολογία «για τó δικαίωμα στήν ιδιαιτερότητα», ή όποία στήν προκειμένη περίπτωση είναι ιστορική και όχι μόνο πολιτισμική³⁰ ένδοξενική διαφοροποίηση. Μέσω τής αναζήτησης τού ιδιαίτερου ιστορικού παρελθόντος διαμορφώνεται μία ιδεολογία έθνισμού, πού άφορά στήν εύρύτερη έλληνική έθνική ομάδα. Τó περιεχόμενο τής ταυτότητας, δηλαδή τó ποιοι και τί είναι οί Πόντιοι τής γενιάς αυτής, δέν άναφέρεται κυρίως ή μόνο στά πολιτισμικά πρότυπα. 'Ενα τμήμα της τó όποιο έχει μεγαλώσει σέ ποντιακούς χώρους, βιώνει συνολικά τήν ποντιακή παράδοση, άλλα τά ύπόλοιπα μέλη δείχνουν προσήλωση μόνο στη μουσική και τó χορό. 'Ο ιδιαίτερος πολιτισμός δια-

30. 'Η δεύτερη γενιά άντιμετώπιζε τήν ποντιακή ταυτότητα κυρίως ώς πολιτισμική ιδιαιτερότητα. 'Η κρατούσα ιδεολογία τών δεκαετιών 1960 και 1970, ή όποία ύποστήριζε τή διάσωση και προβολή τής λαϊκής παράδοσης, εύνóησε αυτή τήν άντιμετώπιση.

τρηείται μονάχα στο βαθμό που μεταδόθηκε και εκδηλώνεται όχι μόνο επειδή αποτελεί στοιχείο της ατομικής ύποστασης, αλλά και για να επιβεβαιώσει την ένταξη στην ομάδα. Η εκδήλωση των πολιτισμικών προτύπων αποτελεί μορφή δράσης, ή όποια εκφράζει και ενισχύει το συναίσθημα θετικής ταύτισης με τα υπόλοιπα μέλη. Παραδείγματος χάρη, άτομα τα όποια δεν μπορούν να επικοινωνήσουν στα ποντιακά, όταν μιλούν με άλλους Πόντιους δίνουν το μήνυμα της καταγωγής παρεμβάλλοντας ποντιακές λέξεις στη σύζητηση. Η ακόλουθη δήλωση είναι χαρακτηριστική:

«Πάντα μου άρεσε να άκούω λύρα και να χορεύω ποντιακά. Όταν ήμουν μικρή, πήγαινα με τους γονείς μου σε εκδρομές του συλλόγου, συμμετείχα στις πολιτιστικές εκδηλώσεις που έκανε ο σύλλογος. Ποντιακά δε μιλάω, γνωρίζω μόνο λίγες λέξεις. Τόσο όμως εγώ, όσο και οι φίλοι μου, όταν είμαστε μόνο Πόντιοι ή σε κάποιο χώρο όπου οι περισσότεροι είναι Πόντιοι, παρεμβάλλουμε στη συζήτηση όσες ποντιακές λέξεις ξέρουμε.»

Η ιστορική μνήμη έχει χαθεί για ένα τμήμα της γενιάς αυτής. Υπάρχει μόνο ή γνώση του όνόματος της ιδιαίτερης πατρίδας των παππούδων και πήγαιδων στον Πόντο και αναμνήσεις από τις διώξεις της οικογένειας, οι όποιες όμως πολλές φορές στερούνται χρονολογικής ακρίβειας. Ένα άλλο τμήμα της γενιάς αυτής σε κάποια στιγμή της ζωής του αισθάνεται την ανάγκη εμπλουτισμού και ενίσχυσης της ιστορικής μνήμης, γιατί τόσο τα πολιτισμικά πρότυπα όσο και ή συλλογική μνήμη με την πάροδο του χρόνου, όπως ήταν φυσικό άλλωστε, ξεθώριασαν. Η βασική αιτία αυτής της αναδρομής κατά την μαρτυρία μεγάλου άριθμού ερωτωμένων ήταν ό θάνατος του παπού ή της γιαγιάς ή τό πρώτο ταξίδι στον Πόντο, σημείο-τομή στη ζωή τους. Οι ακόλουθες δύο δηλώσεις είναι αντιπροσωπευτικές. Η πρώτη αναφέρεται στις συνέπειες του θανάτου της πρώτης γενιάς και ή δεύτερη στις συνέπειες του ταξιδιού στον Πόντο:

«Η γιαγιά μου ήταν πάντα στο σπίτι. Μιλούσε ποντιακά, συνήθιζε να μου διηγείται όσα είχε ζήσει στον Πόντο. Έγώ και ή αδερφή μου είμαστε πολύ δεμένες μαζί της. Μιλούσαμε ελληνικά, από τη γιαγιά είχαμε μάθει μόνο λίγες ποντιακές φράσεις. Όταν πέθανε ήμουν δεκαεννιά χρονών. Τότε άρχισε να μου είναι πολύ απαραίτητο ότιδήποτε τη θυμίζε. Άρχισα να νιώθω την ανάγκη να μπορώ να επικοινωνήσω στα ποντιακά. Άλλά τόσο εγώ, όσο και όσοι από τους φίλους μου είναι Πόντιοι, γνωρίζουμε μόνο λίγες ποντιακές λέξεις. Άλλά χορεύουμε ποντιακά και μιλάμε για τις πορείες των οικογενειών μας από τον Πόντο μέχρι την Ελλάδα. Βιβλία ιστορίας υπήρχαν πάντα στο σπίτι, αλλά άφóτου πέθανε ή γιαγιά άρχισα να ενδιαφέρομαι περισσότερο και για την ιστορία.»

«Από μικρός ήθελα να γνωρίσω τον Πόντο. Αισθανόμουν δεμένος με την περιοχή, συζητούσα για τό ταξίδι με τον παπού μου, ό όποιος μου είχε διηγηθεί τα ιστορικά γεγονότα της εποχής του. Τελικά τό ταξίδι δεν τό πραγματοποιήσα με τον παπού μου γιατί πέθανε, αλλά με τό θείο μου, ό όποιος είχε αναγκαστεί να φύγει από εκεί σε ήλικία όκτώ χρόνων. Πήγαμε στο χωριό και βρήκαμε τό πατρικό σπίτι. Ό θείος μου ήταν σαν χαμένος, αλλά και εγώ ήμουν σε μία πολύ έντονη συναισθηματι-

κή κατάσταση, γιατί γνώριζα τὸ χῶρο μέσω τῶν περιγραφῶν. "Όταν γύρισα στὴν Ἑλλάδα ἄρχισε νὰ μὲ ἀπασχολεῖ μιὰ σειρά ἀπὸ ἐρωτήματα, ὅπως ποῖα εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ εὐρύτερου Πόντου καὶ ὄχι μόνο τοῦ συγκεκριμένου χωριοῦ, γιατί δὲν γνωρίζω αὐτὴ τὴν ἱστορία, γιατί ἡ ἱστορία τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν εἶναι εὐρύτερα γνωστή, τι μπορῶ νὰ κάνω ἐγώ, ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχει αὐτὴ ἡ αἴσθηση τῆς ἀνάλογιας ἢ ἐστὼ τὸ ἄδικου, τῆς μὴ δικαίωσης τῆς ἀνάλογιας τῆς πατρίδας. Τὶ καὶ πῶς μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ καὶ νὰ διεκδικηθεῖ κάτι τώρα.»

Ἡ ἀναζήτηση τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος προκαλεῖ ἰσχυροποίηση τῆς ταυτότητας, γιατί παρέχει στὰ μέλη τὴ συλλογικὴ δυνατότητα τῆς αὐτοεπιβεβαίωσης τους ὡς ἀτόμων ποὺ δροῦν καὶ συνεχῶς διαμορφώνουν τὴν ταυτότητα ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τῆς ἰσορροπίας τους ἀνάμεσα στὴν αὐτοαναγνώριση καὶ ἑτεροαναγνώριση. Οἱ ἀκόλουθες δηλώσεις εἶναι χαρακτηριστικές:

«Γιὰ τὴν ἱστορία γνώριζα ἐλάχιστα στοιχεῖα ἀπὸ τὴν οἰκογένεια. Μόνος μου ἄρχισα νὰ διαβάζω βιβλία γιὰ τὸν ποντιακὸ ἑλληνισμό. "Όσο περισσότερο διάβαζα, τόσο καλύτερα αἰσθανόμουν γιὰ τὸν ἐαυτό μου. Ἐπιπλέον μπορούσα νὰ πῶ στοὺς ἄλλους ποιοὶ εἴμαστε ἐμεῖς οἱ Πόντιοι. Εἶμαι μέλος ποντιακοῦ συλλόγου ὄχι γιὰ νὰ μάθω τοὺς χοροὺς ἢ τὴν ἱστορία, αὐτὰ τὰ γνωρίζω ἐπειδὴ μεγάλωσα σὲ ποντιακὸ χωριὸ καὶ ἀπὸ τὸ προσωπικὸ διάβασμα, ἀλλὰ γιατί θέλω νὰ ἔχω κοινὲς δραστηριότητες μὲ τοὺς ἄλλους Πόντιους, οἱ ὁποῖες νὰ στοχεύουν στὴν προβολὴ τοῦ ποντιακοῦ στοιχείου. Νὰ ἐνημερωθοῦν οἱ ἄλλοι γιὰ τὸ ποιοὶ εἴμαστε. Νὰ γίνεῖ γνωστὴ ἡ παρουσία, ὁ πολιτισμὸς, ἡ ἱστορία, τὰ προβλήματα μας.»

«Γιὰ τὴν ἱστορία γνώριζα ἀπὸ τὶς ἀφηγήσεις τῆς οἰκογένειας. "Όταν ἤμουν φοιτητῆς διάβαζα βιβλία ποντιακῆς ἱστορίας. Ἀνῆκω στοὺς φοιτητὲς τῆς περιόδου ἀνάμεσα στὸ τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ 1970 καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1980. Τὴν περίοδο αὐτὴ ὑπῆρχε στὰ πανεπιστήμια ἔντονη πολιτικοποίηση. Ἀνῆκα σὲ ἕνα πολιτικὸ χῶρο ὁ ὁποῖος χαρακτηριζόταν ἀπὸ εὐαισθησία ἀπέναντι σὲ λαοὺς ποὺ εἶχαν αἰτήματα καὶ κινήματα αὐτοδιάθεσης. Ὁ ἴδιος ὁμως αὐτὸς πολιτικὸς χῶρος, ὁ ὁποῖος ἔβλεπε μὲ ἀλληλεγγύη τὰ αἰτήματα διεκδίκησης τῆς ἰδιαιτερότητας ξένων λαῶν, δὲν ἔδειχνε κανένα ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς διωγμοὺς ποὺ εἶχε ὑποστῆῖ ὁ δικὸς μας λαὸς ἢ κινδυνεύαμε νὰ ὑποστοῦμε πάλι ἐμεῖς οἱ ἴδιοι σὲ μιὰ ἐποχὴ ἔντασης τῶν σχέσεών μας μὲ τὸ τουρκικὸ κράτος. "Όσο περισσότερο διάβαζα βιβλία γιὰ τὴν ἱστορία τῶν ἀρχῶν τοῦ αἵωνα, τόσο περισσότερο καταλάβαινα τὴν ὁμοιότητα τῆς ἱστορίας τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ μὲ τὴν ἱστορία ἄλλων λαῶν τοὺς ὁποῖους ὑπερασπιζόμουν γιὰ χρόνια. Οἱ Πόντιοι στὴν προσπάθεια νὰ ἀντισταθοῦν στὴ συστηματικὴ ἐξόντωσή τους ἀπὸ τὸ νεοτουρκικὸ κράτος εἶχαν ἀναπτύξει, χωρὶς καμιά βοήθεια ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κράτος, ἐθνικοαπελευθερωτικὸ κίνημα. Ἀρχισα νὰ σκέφτομαι ὅτι ἀφοῦ οἱ δικοὶ μου ἄνθρωποι εἶχαν μιὰ τέτοια ἱστορία, ἴσως θὰ ἔπρεπε, ἀντὶ νὰ ἀσχολοῦμαι μὲ τοὺς Λατινοαμερικανούς, νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τοὺς Ἕλληνες. Παράλληλα, δὲν μπορούσα νὰ ἐξηγήσω γιατί δὲν εἶχα πληροφορηθεῖ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ μέσα ἀπὸ τὸ κρατικὸ σύστημα παιδείας καὶ ἀναρωτιόμουν τί θὰ μπορούσα νὰ κάνω τώρα ἐγὼ σὰν ἄτομο, ὥστε νὰ ἐνημερωθοῦν καὶ ἄλλοι γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Ποντίων. Οἱ Ἀρμένιοι θυμῶνται καὶ θυμίζουν σ' ὄλο τὸν κόσμον τὴ γενοκτονία ποὺ ὑπέστησαν, ἐμεῖς δὲν πρέπει νὰ τὴ θυμόμαστε; Δὲν γνώριζα τίποτα γιὰ τὸν ὀργανωμένο ποντιακὸ χῶρο. Μόνος μου ἀποφάσισα νὰ παρακολουθῆσω τὸ 1985 τὶς ἐργασίες τοῦ

πρώτου παγκοσμίου συνεδρίου του ποντιακού ελληνισμού. 'Από τότε άρχισα να μετέχω σ' όλες τις συλλογικές εκδηλώσεις για την προβολή της ιστορίας. Προκάλεσα συζητήσεις όπου ανακοίνωσα τον προβληματισμό μου και είδα ότι και άλλοι, νέοι κυρίως Πόντιοι, είχαν τις ίδιες ανησυχίες. Σήμερα ο αριθμός των ατόμων που θέλουν τουλάχιστον στον κύκλο των γνωστών μου, να γνωρίσουν καλύτερα και να προβάλουν την ιστορία μ' αυτή την όπτική είναι πολύ μεγαλύτερος από ό,τι τρία-τέσσερα χρόνια πρωύτερα.»

'Η ποντιακή ταυτότητα δεν αντιμετωπίζεται μόνο ως πολιτισμική ιδιαιτερότητα, αλλά και ως σύνδεση με το ιστορικό παρελθόν, που είναι καθοριστική για τη σημερινή ύπoσταση των μελών της ομάδας. Παρουσιάζεται δηλαδή το φαινόμενο άτομα που δεν διαφέρουν από τον υπόλοιπο ελληνισμό στο οικονομικό, εκπαιδευτικό και πολιτισμικό επίπεδο (με την έννοια του μη ευδιάκριτου της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας και της εύρείας αποδοχής της λαϊκής παράδοσης) να δηλώνουν ότι τα ιστορικά γεγονότα που συνέβησαν πριν από εξήντα και έβδομηντα χρόνια σε έναν τόπο από τον οποίο δεν έχουν προσωπικά βιώματα είναι καθοριστικά για την ύπoστασή τους. 'Εκφράστηκαν αιτήματα προς το κράτος για ύπoστήριξη της ιστορικής και πολιτισμικής ποντιακής ιδιαιτερότητας. 'Επανελημμένα διατυπώθηκε ή θέση ότι αν το ελληνικό κράτος λειτουργούσε σύμφωνα με τον έθνικό του ρόλο, έδειχνε δηλαδή την ίδια αγάπη για το μικρασιατικό ελληνισμό όπως για τον παλαιοελλαδικό, θα είχε φροντίσει δεκαετίες πριν για όσα σήμερα διατυπώνονται με μορφή αιτημάτων για γνωστοποίηση και προβολή της ιστορίας και του πολιτισμού.

'Ενας αριθμός έρωτωμένων χαρακτήρισε την προσωπική αναζήτηση για το ιστορικό παρελθόν ως «επαναποντιοποίηση». Τα άτομα αυτά τόνισαν ότι οί γονείς τους δεν δήλωναν την καταγωγή τους ούτε τηρούσαν κάποια ποντιακά έθιμα, τα αδέρφια τους δεν δηλώνουν ότι είναι Πόντιοι, και μόνο οί ίδιοι απέκτησαν μέσω συναναστροφών με άλλους Πόντιους και έπειτα από μελέτη της ιστορίας το συναίσθημα της ύπερηφάνειας για την καταγωγή τους, το οποίο τώρα επιθυμούν να διατηρήσουν και να μεταδώσουν στα παιδιά τους. Την ίδια εποχή ο όρος «επαναποντιοποίηση» παρουσιάζoταν σε όρισμένα ποντιακά έντυπα και εφημερίδες και είχε άρχισει να προωθείται λίγα χρόνια πριν από την ιδεολογία συγκεκριμένων συλλόγων, οί οποίοι μιλούσαν για «στροφή της νεολαίας προς τα ποντιακά». Πρέπει να τονιστεί ότι στην παρούσα έρευνα κανείς από τους έρωτώμενους, συμπεριλαμβανομένων και όσων μιλούσαν για «επαναποντιοποίηση», δεν είχε στερηθεί από την οικογένεια το έρέθισμα ώστε να εκδηλώσει άργότερα προσωπικό ενδιαφέρον για τον ποντιακό ελληνισμό. 'Η ταυτότητα σ' όλες τις περιπτώσεις εκδηλώθηκε από μέλη οικογενειών στα όποια, αν όχι ή δεύτερη γενιά, ή πρώτη τουλάχιστο φρόντισε να μεταδώσει στα έγγονα στοιχεία ιστορίας και οικογενειακές στιγμές που χαρακτηρίζονταν από τα ποντιακά πολιτισμικά πρότυπα. 'Η οικογένεια παραμένει ο καθοριστικός παράγοντας διατήρησης και διάδοσης της ταυτότητας και στην τρίτη γενιά. 'Επίσης, αυτή ή

«έπαναποντιοποίηση» σε περιορισμένο αριθμό περιπτώσεων όφειλεται σε προτροπές συγγενών για συναναστροφή με άλλους Πόντιους και γνωριμία με ποντιακούς κοινωνικούς χώρους, όπως π.χ. ποντιακά κέντρα διασκέδασης και ποντιακούς συλλόγους. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και σε περιπτώσεις δεύτερης γενιάς, η οποία προσπαθούσε να κρύψει την ποντιακή καταγωγή, τα παιδιά μπορούσαν να αντλήσουν πληροφορίες για τον πολιτισμό και την ιστορία από τον παππού ή τη γιαγιά.

Ο ιδιαίτερος δεσμός των μελών του ποντιακού ελληνισμού δεν δηλώνει τάση απόσχισης από την ευρύτερη ελληνική ομάδα. Παρά το ότι η ψυχολογική ταύτιση που εκφράζει την ποντιακή ταυτότητα αφορά στους Έλληνες από τον Πόντο και όχι σε όλους τους Έλληνες γενικά, και στις τρεις γενιές παραμένει η αναφορά στην ευρύτερη ελληνική ομάδα ως «το έθνος μας» και «οί δικοί μας».

Η ποντιακή ταυτότητα στα τέλη της δεκαετίας του 1980 εκφράζεται ως δικαίωμα στην πολιτισμική και ιστορική ιδιαιτερότητα. Το αίτημα αυτό δεν δηλώνει τάση απόσχισης, αντίθετα η διεκδίκηση του αποτελεί παράγοντα ισχυροποίησης της κοινής εθνικής ταυτότητας. Η ενότητα εξασφαλίζεται μέσα από την ιδιαιτερότητα, γιατί η τελευταία αντιμετωπίζεται ως η μετεξέλιξη της κοινής αρχικής συλλογικής ταυτότητας σε διαφορετικούς γεωγραφικούς χώρους. Με τη διεκδίκηση του δικαιώματος στην ιδιαιτερότητα δηλώνεται ταυτόχρονα η επιθυμία για το κοινό με την ευρύτερη εθνική ομάδα μέλλον. Διαμορφώνεται μ' αυτό τον τρόπο μια ιδεολογία εθνισμού και όχι τοπικισμού. Η ακόλουθη δήλωση είναι αντιπροσωπευτική:

«Είμαι Έλληνας, που αισθάνομαι δεμένος με το τμήμα του ελληνισμού που είναι ο ποντιακός ελληνισμός. Μέσω της γνώσης της ιστορίας που μόνος μου άποκτησα —το κράτος μέχρι πρόσφατα άδιαφορούσε τελείως για τη διατήρηση της ιστορικής μας μνήμης— έχω την αίσθηση του άδικαίωτου αυτού του πληθυσμού. Οί δικοί μας υπέστησαν γενοκτονία και εμείς δεν το ξέρουμε. Με το “εμείς” εννοώ τους Έλληνες, αν και υπάρχουν και Πόντιοι που το άγνωστον και άπλωσ τους έχει μεταδοθεί ή πορεία της οικογένειας. Σήμερα έρχονται νέοι πρόσφυγες, οι Πόντιοι από τη Σοβιετική Ένωση. Είναι ο ίδιος πληθυσμός που υπέστη και τις σταλινικές διώξεις και τώρα περιθωριοποιείται στην πατρίδα, στην οποία επιθυμούσε να καταφύγει. Πόσοι ξέρουν την ιστορία αυτού του πληθυσμού; Στη σημερινή εποχή, που αντιμετωπίζουμε τόσο σοβαρά έθνικα προβλήματα —άμφισβητείται η ελληνικότητα του Αιγαίου, η Κύπρος είναι ακόμη υπό τουρκική κατοχή— επιβάλλεται να γνωρίζουμε την ιστορία μας. Το αίτημα αναγνώρισης από τη διεθνή κοινότητα της γενοκτονίας του ποντιακού ελληνισμού από την κυβέρνηση των Νεοτούρκων πρέπει να γίνει αίτημα όλων των Ελλήνων, γιατί αφορά σε όλους τους Έλληνες.»

Όπως ήδη αναφέραμε, η αναζήτηση και γνωστοποίηση στην ευρύτερη κοινωνία της ιδιαίτερης ιστορίας αποτελεί μορφή δράσης, η οποία προκαλεί στα άτομα τρίτης γενιάς ικανοποίηση και προσδίδει προσωπική αξία. Παράλληλα, καθώς ο ιδιαίτερος πολιτισμός φθίνει και η πρώτη γενιά χάνεται, η τρίτη γενιά αισθάνεται ότι αν χαθεί η ιστορική μνήμη, κινδυνεύει η ίδια η

υπόσταση του ποντιακού ελληνισμού. Το ότι όμως αυτή ή αναπροσαρμογή της ταυτότητας παρουσιάζεται τη συγκεκριμένη δεκαετία δεν θα πρέπει να αποδοθεί μόνο στο ότι η πλειονότητα της πρώτης γενιάς δεν θά πρέπει να αποδοθεί κυρίως στο ιστορικό πλαίσιο, το οποίο χαρακτηρίζεται από ένταση στις έλληνοτουρκικές σχέσεις και από τη σχέση της ομάδας με τους Πόντιους μετανάστες από τη Σοβιετική Ένωση. Όσον αφορά στο πρώτο, τόσο η πολιτική εξουσία όσο και η κοινωνία μετά την τουρκική εισβολή και κατοχή του 40% της ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας το 1974 είναι δύσπιστες ως προς την έλληνοτουρκική φιλία. Το σύμφωνο φιλίας και συνεργασίας μεταξύ του ελληνικού και του τουρκικού κράτους του 1930 έχει χάσει την αξιοπιστία του. Οί κατά καιρούς προσπάθειες τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 για ουσιαστική επίλυση των διαφορών αποτυγχάνουν. Σ' αυτό το ιστορικό πλαίσιο οί Πόντιοι υποστηρίζουν τις εκδηλώσεις συλλογικών φορέων, στις όποιες καταγγέλλεται η πολιτική του τουρκικού κράτους των αρχών του αιώνα και οί μετέπειτα ενέργειές του σε βάρος του ελληνισμού. Σχεδόν όλα τὰ μέλη της τρίτης γενιάς δήλωσαν περίπου τὰ ακόλουθα:

«Η γνώση της ιστορίας μου έδωσε ένα πρόσθετο συναίσθημα υπερηφάνειας. Μπορούσα να εξηγήσω στους άλλους ποιοί είμαστε, όχι μόνο αναφέροντας τη διαφορετική μουσική και τους χορούς. Οί άλλοι Έλληνες εντυπωσιάζονταν με αυτά που άκουγαν. Γενικά σήμερα υπάρχει μεγάλο ενδιαφέρον για οτιδήποτε αφορά στις έλληνοτουρκικές σχέσεις. Η ιστορική μας πορεία σε μιὰ εποχή επικίνδυνη για τὰ έθνικά μας θέματα προκαλεί τὸ συναίσθημα της ανάγκης για συσπείρωση όλων μας. Στις ανοικτές εκδηλώσεις για τήν ιστορία μας σὲ πλατείες και σὲ θέατρα έρχονται Έλληνες που δεν είναι Πόντιοι, οί όποιοί θέλουν να ενημερωθούν. Ἀκόμη και τὸ κράτος, τὸ όποιο μόλις πρόσφατα, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, άρχισε να παρέχει σ' όλους τούς Έλληνες κάποιες πληροφορίες για τήν ιστορία του ποντιακού ελληνισμού μέσω των σχολικών βιβλίων, δείχνει τελευταία τὸ ενδιαφέρον του για τήν προώθηση παρόμοιων εκδηλώσεων. Παράδειγμα είναι η κήρυξη της έναρξης των παγκόσμιων συνεδρίων μας από τὸν πρωθυπουργό.»

Όσον αφορά στους Πόντιους μετανάστες από τήν πρώην Σοβιετική Ένωση, τὰ μετά τὸ 1965 μεταναστευτικά κύματα φανερόνουν τήν ύπαρξη τμήματος της ομάδας που συνεχίζει να καταφεύγει στο ελληνικό κράτος. Τὸ 1989 που πραγματοποιήθηκε η έμπειρική έρευνα, ὁ έλλαδικός ποντιακός ελληνισμός μόλις είχε αρχίσει να αναζητᾶ τήν ιστορική συγγένεια και να άναρωτιέται για τὸ «πόσοι είναι» και «πόσοι από αὐτούς κατάγονται από άτομα που κατέφυγαν στη Σοβιετική Ένωση από τὸν Ἱστορικό Πόντο τήν εποχή των διωγμῶν». Στὰ τρία τελευταία χρόνια τὸ ιστορικό πλαίσιο χαρακτηρίστηκε από τήν κατάρρευση του ὕπαρκτου σοσιαλισμοῦ και τήν έξαρση του έθνισμοῦ στα Βαλκάνια. Μετὰ τὸ 1991 άρχισε να γίνεται έμφανές αὐτὸ που μόλις διακρινόταν δύο χρόνια πριν, ὅτι δηλαδή, ὅπως δηλώνουν άτομα τρίτης γενιάς, «ὁ έρχομός των μεταναστῶν διατηρεῖ άνοικτὸ τὸ Μικρασιατικὸ». Ἡ ιστορική και πολιτισμική σύνδεση των Ποντίων του ελληνικοῦ

κράτους με Πόντιους μετανάστες πρώτης γενιάς οι οποίοι προέρχονται από γεωγραφικό χώρο που είναι ή φυσική προέκταση του Ίστορικού Πόντου —άκόμη και οι μετανάστες από την κεντρική Άσία κατάγονται από τα σοβιετικά παράλια της Μαύρης Θάλασσας— ανανεώνει το δεσμό με τον Ίστορικό Πόντο.

Ίσως ή ιδιαιτερότητα του ποντιακού ελληνισμού σε σχέση με τις άλλες ελληνικές ομάδες προσφύγων των αρχών του αιώνα να συνίσταται στο ότι παρά την κοινή πίστη για το αντίθετο, ο γεωγραφικός χώρος αναφοράς δεν είχε χαθεί ολοκληρωτικά. Τα μεγάλα μεταναστευτικά κύματα από την πρώην Σοβιετική Ένωση του 1939, του 1965 και του 1988 (το οποίο συνεχίζεται μέχρι σήμερα) κρατούν ζωντανή την ανάμνηση του Ίστορικού Πόντου και παράλληλα πλαισιώνουν το έλλαδικό ποντιακό στοιχείο με φορείς του ιδιαίτερου πολιτισμού, όπως αυτός έχει εξελιχθεί από συμπαγείς ομάδες σε διαφορετικούς γεωγραφικούς χώρους. Πρέπει να τονιστεί ότι οι μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση αποτελούν άνομοιογενή πληθυσμό, επειδή ή συλλογική ταυτότητα διαμορφώνεται από τη σχέση της ομάδας με τον κοινωνικό περίγυρο. Στην προκειμένη περίπτωση ο κοινωνικός περίγυρος είναι πολύ διαφορετικός στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας απ' ό,τι στην Κεντρική Άσία. Οι μετανάστες της περιόδου 1965-1987, δε γνωρίζουν σε σημαντικό ποσοστό την ιστορική σχέση με τον Μικρασιατικό Πόντο. Στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας των Ποντίων αυτών στην Ελλάδα συμβάλλουν αποφασιστικά δύο παράγοντες: ή δημιουργία βαθύτερης ιστορικής συνείδησης που τους συνδέει με τους υπόλοιπους Πόντιους του έλλαδικού χώρου και οι μεγάλες αλλαγές που συνεπάγεται ή μετανάστευση. Ταυτόχρονα ο ίδιος πληθυσμός είναι φορέας ποντιακών πολιτισμικών προτύπων. Οι γάμοι με μέλη της τρίτης γενιάς είναι συνηθισμένο φαινόμενο σε περιοχές οι οποίες παρουσιάζουν σημαντική πληθυσμιακή συγκέντρωση νέων μεταναστών. Τα άτομα τρίτης γενιάς μαθαίνουν με τη βοήθεια των συζύγων τους να μιλούν ποντιακά και στη συνέχεια προσπαθούν να μεταδώσουν αυτήν την ικανότητα επικοινωνίας και στα παιδιά τους. Η ακόλουθη δήλωση είναι αντιπροσωπευτική:

«Έχω παντρευτεί Πόντια από τη Σοβιετική Ένωση. Έγώ δε γνώριζα τα ποντιακά. Οι γονείς μου δε μιλούσαν ποντιακά στο σπίτι. Η γυναίκα μου ήρθε στην Ελλάδα με τους γονείς της το 1965. Μόνο ποντιακά μιλούσαν. Κοντά τους τα έμαθα κι εγώ. Νοιώθω πολύ τυχερός που τα παιδιά μου μεγαλώνουν με τη βοήθεια της πεθεράς μου και μαθαίνουν κι αυτά να επικοινωνούν στα ποντιακά.»

Έξαιρετικά ενδιαφέρουσες θα ήσαν δύο μελλοντικές έρευνες που θα μπορούσαν να διεξαχθούν στα μέσα της δεκαετίας του 1990. Η πρώτη θα μπορούσε, θέτοντας στους ίδιους Πόντιους δεύτερης και τρίτης γενιάς τα ίδια ερωτήματα σχετικά με την ποντιακή ταυτότητα, να αναλύσει μετά από μιá περίοδο ιστορικών αλλαγών καθοριστικών για το μέλλον της Εύρώπης την επίδραση των γεγονότων αυτών στη μετεξέλιξη της ταυτότητας. Η

δεύτερη θά μπορούσε νά εξετάσει τίς συνέπειες τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεπίδρασης τῆς ἑλλαδικῆς ποντιακῆς νεολαίας (τρίτη καί τέταρτη γενιά) μέ τοὺς Πόντιους ἀπὸ τὴν πρώην Σοβιετικὴ Ἑνωση, σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου οἱ τελευταῖοι καὶ θά εἶναι σημαντικὰ περισσότεροι ἀπὸ τὸ 1989 καὶ θά προέρχονται ἀπὸ περισσότερες δημοκρατίες τῆς πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.